

Rebut: 6-V-2013
Acceptat: 1-VI-2013

PLORS I PLANS DE FUGA AL PALAU DE LA SUDA (*LLIBRE DELS FETS* § 22-23)¹

Xavier RENEDO PUIG
Institut de Llengua i Cultura Catalanes
Universitat de Girona

A la memòria de Jordi Bruguera

Un dels tòpics medievals sobre la naturalesa de la condició femenina era, com és ben sabut, la seva manca de seny i, com a conseqüència, la seva incapacitat per donar bons consells. Es tracta d'una idea que, per exemple, apareix sovint en les obres d'Eiximenis. La dona, segons s'explica en el *Dotzè del Crestià*, té «fort nafrada» la part racional de l'ànima, «en quant comunament hy ha fort poch seny» i, per tant, «no és bona per a dar consell; raó és, car consell és obra d'om savi». ² Si s'acceptava el tòpic, era evident que les reines o les princeses no tenien res a fer en els consells reials, donat que res de bo podia sortir de les seves paraules. En les planes del *Dotzè* no només es recomenava tenir present aquest principi, sinó que fins i tot s'amenaçava amb la deposició el príncep que gosés violar-lo: «tot príncep qui sa muller appellars en consell, o li revelàs consell perillós tengut o per tenir, que fos privat de tot regiment enfre l'any aquell e a empertostemps, axí com ha hom efeminat e de poca valor». ³

Vull dedicar aquesta nota a revisar aquest tòpic a propòsit de dues escenes del *Llibre dels fets* (§ 22-23), dues escenes en què Jaume I i Elionor de Castella, la seva esposa, es troben atrapats en una situació humiliant en el palau de la Suda, a Saragossa. ⁴ En primer lloc, el rei veu com la seva esposa esclata en plors a conseqüència de les humiliacions que no paren de rebre; en segon lloc Jaume I presenta a Elionor de Castella un pla de fuga i, en veure que es nega en rodó a secundar-lo, es veu obligat a descartar-lo. La tradició crítica ha

1. Aquest treball forma part del projecte de recerca FFI2011-27844-C0302 finançat pel Ministerio de Ciència i Innovació.

2. *Dotzè llibre del Crestià. Segona part, volum segon*. Edició de Curt Wittlin *et alii*. Girona: Col·legi Universitari de Girona i Universitat de Girona, 1987, p. 238.

3. *Dotzè llibre del Crestià. Segona part, volum primer*. Edició de Curt Wittlin *et alii*. Girona: Col·legi Universitari de Girona i Universitat de Girona, 1986, p. 148.

4. A partir d'ara, al llarg d'aquest treball em referiré sempre al *Llibre dels fets* amb les sigles *LdF*.

tendit, com veurem, a interpretar aquests episodis com una manifestació de la naturalesa poruga i fràgil d'Elionor. Crec, però, que almenys la segona escena es pot interpretar d'una altra manera i que, en comptes de por i de manca de judici, o de seny, en la reina, hem de veure-hi una mostra de prudència política. Qui potser va actuar en aquest cas d'una manera precipitada i temerària va ser el jove rei En Jaume ordint una pla de fuga més digne d'una ficció novel·lesca que no pas d'un rei de debò com ell. És obvi que a l'edat mitjana els tòpics sobre la naturalesa de les dones tenien molta difusió, i que, per tant, els hem de tenir en compte a l'hora d'interpretar els documents històrics i literaris, però no fins al punt de convertir-los en una veritat absoluta. Des del meu punt de vista, en el paràgraf 23 del *LdF* el seny el posa la reina Elionor, i la imprudència, el rei En Jaume, que fa bé, però, de fer cas de la seva esposa i deixar de banda un pla de fuga temerari i no gaire assenyat.

Vae tibi terra, cuius rex est puer (Eccle 10,16)

L'episodi del fallit pla de fuga del palau de la Suda va tenir lloc, segons els càlculs de Ferran Soldevila, a mitjan 1224.⁵ Forma part del que M. Luz Rodrigo Estevan ha definit com un «largo período de traiciones, de malos consejos y, en definitiva, de instrumentalización del pequeño [el jove rei Jaume I] en las luchas armadas» de la noblesa aragonesa i de la catalana.⁶ El *LdF*, una obra escrita o, més ben dit, dita amb una llengua molt simple, però dotada d'una estructura força més complexa que no sembla a primer cop d'ull, insereix aquesta escena al final d'una seqüència de tres episodis d'una estructura molt semblant. En els dos primers Jaume I intenta posar ordre en les bandositats nobiliàries, però a causa de la seva joventut i de la seva inexperiència, acaba derrotat i traït. Els setges d'Albarrassí (juliol del 1220) i de Montcada (setembre del 1223) són els punts culminants d'aquests dos episodis, dos setges fallits com a conseqüència de l'ajuda i de la informació de tota mena que nobles de l'exèrcit del rei fan arribar de forma fraudulenta als assetjats.

Jaume I amb prou feines tenia dotze anys quan va tenir lloc el setge d'Albarrassí, que aleshores estava en mans de Pero Ferrandes. En el *LdF* el rei reconeix que, donada la seva edat, al llarg del setge pren les decisions segons els consells dels nobles que l'acompanyaven, donat que «pus Nós no sabfem nostra terra guiar, ne donar aquel conseyl, que mester nos fóra que altre-ns conseylàs» (§16).⁷ Entre els cavallers i els nobles que rodeja-

5. *Els primers temps de Jaume I*. Barcelona: IEC, 1968, p. 211-213 (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, XXVII).

6. «Jaime I, Aragón y los aragoneses: reflexiones sobre un rey, un territorio y una sociedad», dins Esteban Sarasa (ed.): *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I (1213-1276)*. Saragossa: Institución Fernando el Católico (CSIC), 2009, p. 10-11. José Luis Villacañas ha fet una valoració molt similar d'aquest període: «Fueron años de confusión para Jaime. Sus aliados, en verdad cambiaban continuamente. Ahora lo vemos con el señor de Albarracín, ahora con Pedro Ahonés. La razón se le escapa al cronista y es muy fácil que se le escapara al joven rey. En realidad no había razón: se trataba de un equilibrio de fuerzas tan sutil que cualquiera se sentía en peligro a poco que cambiaran las cosas» (*Jaume I el Conquistador*. Madrid: Espasa Calpe, 2003, p. 92).

7. Cito sempre segons l'edició del *LdF* de Jordi Bruguera publicada a la col·lecció «Els Nostres Clàssics». Algunes vegades, però, la corregeixo i hi incorpore d'altres lliçons de la tradició manuscrita.

ven el rei, hi havia parents i amics de Pero Ferrandes que en realitat estaven més al servei del senyor d'Albarrassí que no pas de Jaume I, perquè no paraven d'enviar-li, «a vista de la ost», de dies i de nits, ballestes, aliments i informació sobre els moviments dels assetjants. El resultat final va ser, com era lògic, la retirada del setge, precedida de la mort de Don Pelegrí Aunés i Don Guillem del Pueyo, dos homes de confiança del jove rei, en un atac sorpresa que té lloc gràcies a la informació que Pero Ferrandes rep, d'amagat, dels amics i dels parents que tenia en l'exèrcit reial.

L'episodi que es narra a continuació és el del casament amb Elionor de Castella, en certa manera el relat d'un altre fracàs a causa dels pocs anys del rei, que encara no havia arribat a la pubertat. Com el propi Jaume I confessa en el *LdF*, el matrimoni no es va poder consumir fins un any després de les noces: «sí que ·I· ayn estiguem ab ela que no podíem fer ço que ·ls hòmens han a fer ab sa muyler, car no havíem la edat».⁸

L'episodi següent en aquesta narració dels difícils anys de formació del jove rei En Jaume és la seva intervenció en l'enfrontament entre les faccions de Nunó Sanxes, comte del Rosselló, i les dels Montcada. El punt culminant d'aquesta guerra nobiliària és el setge del castell de Montcada a mans d'un exèrcit reclutat per Jaume I i el clan de Nunó Sanxes. En principi, gairebé tot estava a favor de Jaume I, ja que tenia, segons el relat del *LdF*, quatre-cents cavallers a les seves ordres i, en canvi, en el castell només n'hi havia cent trenta. En condicions normals el resultat final del setge hagués estat la rendició dels de Montcada a causa de la fam, però es va tornar a repetir la història d'Albarrassí, és a dir, per una banda, un rei inexpert, que confessa que «per la gran ninea qui era en Nós no y sabíam dar conseyl» (§21)⁹ i, per l'altra, un grup de nobles aragonesos que, tot i que en aparença estan al costat del rei, no paren d'enviar queviures als nobles rebels. Jaume I, doncs, es veu obligat una vegada més a aixecar el setge, víctima de la seva incapacitat per controlar els complots i de la deslleialtat de la noblesa catalana i aragonesa.

En aquesta cadena de topades, enganys i traïcions la següent ensopegada té lloc a Alagó, on el rei havia anat a raure després de la desfeta de Montcada. En aquesta ocasió el rei s'enfronta, tal com s'explica en el paràgraf 21 del *LdF*, a una gran aliança entre Guillem de Montcada i membres de la noblesa aragonesa, com ara Don Ferrando, l'oncle del rei, o Don Pero Aunés, i fins i tot amb ciutats tan importants com Saragossa, Osca i Jaca. A Alagó el rei està acompanyat de Don Nunó i de Pero Ferrandes d'Albarrassí. La llista d'aliats i d'enemics del rei va canviant en cada nova topada, ja que Pero Ferrandes, que havia estat, quatre anys abans, la víctima del setge d'Albarrassí, en aquest cas està, almenys d'entrada, al costat del rei, mentre que Pero Aunés, que havia lluitat en la facció fidel al rei En Jaume en els setges d'Albarrassí i de Montcada, en aquesta ocasió milita en el ban contrari. Al final, però,

De cadascun dels passatges del *LdF* citats en aquest treball en donaré sempre, en nota a peu de plana, la magnífica traducció, basada en un coneixement esplèndid de l'obra i de la seva tradició manuscrita, que en va fer el malaguanyat Josep Maria Pujol. La traducció del passatge que acabo de citar és la següent: «com que Nós no sabíem governar la nostra terra ni prendre les decisions, calia que altres ens aconsellesin» (Agnès i Robert Vinas, *El Llibre dels fets de Jaume el Conqueridor. Versió en català modern de Josep Maria Pujol*. Mallorca: Editorial Moll, 2008, p. 29).

8. «de manera que estiguérem tot un any amb ella sense poder fer el que els homes fan amb llurs mullers, car no teníem l'edat» (*Op. cit.*, p. 30).

9. «Però a causa de la nostra poca edat no sabíem prendre cap decisió» (*Op. cit.*, p. 35).

gairebé tothom dona l'esquena al rei. Fins i tot Don Nunó, a qui Jaume I acabava de defensar en l'enfrontament amb els Montcada, i Pero Ferrandes el traeixen i el lliuren als seus enemics. En efecte, quan Guillem de Montcada i Don Ferrando s'acosten a Alagó per entrevistar-se amb el rei, en recerca, segons sembla, de la pau, Don Nunó i Pero Ferrandes, que s'ocupaven de la guàrdia de les portes de la vila, només hi havien de deixar entrar els dos nobles rebels acompanyats de quatre o cinc cavallers. En realitat, però, van permetre l'entrada dels dos nobles i d'uns dos-cents cavallers més, que van ocupar la vila en nom dels rebels.

Per mirar d'explicar, i de justificar, aquesta nova ensarronada Jaume I confessa — una altra vegada! — que «Nós érem infant e no havíem mas de ·XV· ayns!» (§21).¹⁰ El rei té raó: era massa jove per poder fer front a una situació tan complicada i a una aliança tan poderosa entre la noblesa i les ciutats més importants d'Aragó. Tots plegats, nobles i ciutats, segons José Luis Villacañas, s'havien unit perquè no volien que Jaume I tingués massa poder.¹¹ En aquesta ocasió el rei ja gairebé només compta amb el suport de la seva esposa. Es comprèn, doncs, la seva desesperació en descobrir que està sol i vern: «Sancta Maria, gran traïció és aquesta, que aquells en qui Nós nos fiàvem nos han traïts e n'han meses aquí nostres enamichs!» (§21).¹²

L'endemà, en una reunió que té lloc a l'església d'Alagó, Jaume I, que continua tenint quinze anys i no acaba d'aprendre dels seus errors, es deixa seduir de nou per les belles paraules de Guillem de Montcada i de Pero Aunés, que li ofereixen d'anar a Saragossa per continuar allà les converses per arribar a una entesa.¹³ El rei se n'hi va i tan bon punt s'instal·la en el palau de la Suda, d'estil i de nom moresc, descobreix que només ha canviat de presó: cent homes armats de la facció rebel prenen el control de la Suda i Guillem Boi i Pero Sañ de Martell, que semblen els caps del grup, irrompen en les cambres de la parella reial i planten els seus llits en el lloc en principi reservat a les dames de companyia de la reina, «là on les dones solien jaure» (§22).¹⁴ Les tornes s'han canviat: ara els qui estan assejats són el rei i la reina, que tenen l'enemic plantant-los cara davant del seu propi llit.

Llàgrimes i sayna

Segons el relat del *LdF*, la reina Elionor, en veure violada la seva intimitat d'una manera tan grollera — i també en veure's presonera de nou dels rebels — «pres-se a plorar

10. «I Nós érem un infant, que no teníem més que quinze anys!» (*Op. cit.*, p. 36).

11. «Nadie consiente que Montcada desaparezca porque rompe el equilibrio de poder. Eliminar a un gran señor hacía al rey excesivamente fuerte. Así que ahora se aprovecha la ocasión para mermar al máximo su autoridad» (*Op. cit.*, nota 6, p. 98).

12. «Verge santa! Quina traïció més gran: aquells en qui confiàvem ens han traït i han fet passar els nostres enemics!» (p. 36).

13. En el *LdF* Jaume I deixa clar que va anar a Saragossa *motu proprio*: «abeliren-nos tant ab beles noves e paraules que Nós hi entram en l'altre dia» (§22). Zurita, en canvi, sosté en els seus *Anales de la Corona de Aragón* que Jaume I va haver-hi d'anar per força: «El rey va forzado a Zaragoza y sus contrarios lo cercan y hacen fuerza. Y aunque parecía serle referido por vía de consejo, era fuerza y necesidad, ya que el rey no podía resistir por se haber unido aquellos ricos hombres para se apoderar de él» (II, LXXIX).

14. «al lloc on solen dormir les dames!» (*Op. cit.*, p. 37).

molt fort, e Nós, qui érem ab ela, conortam-la» (§22).¹⁵ El rei té tan limitats els seus moviments que gairebé l'únic que pot fer és mirar de consolar la seva esposa, però ni tan sols ho pot fer en la intimitat, perquè Guillem Boi i Pero Sanç, potser atrets pels plors d'Elionor, entren de seguida a la cambra on es troba la parella reial. Guillem Boi, en veure l'escena, té la gosadia d'adreçar a la reina les paraules següents:

Dona —dix él— no ploreis, pero tantost vos poreis conortar, que per las lágrimas que hombre gita perde la sayne que hombre ha. E estas lágrimas tomarán todas en goyo, e pasárssevos á la ira (§22).¹⁶

Les paraules de Guillem Boi estan en aragonès, en un aragonès deturpat pels copistes i contaminat de catalanismes. Cal dir, però, que el text ha arribat, malgrat tot, prou sencer i és de bon entendre. L'únic problema el presenta el terme *sayne*, que és, però, essencial per poder comprendre bé tot el passatge. La lliçó *sayne* figura només en el manuscrit de Poblet, mentre que la lliçó comuna de la resta de la tradició manuscrita és 'seny', que és, sense cap mena de dubte, una trivialització. És evident, com molt bé va interpretar Josep Maria Pujol en la seva traducció del *LdF* al català dels nostres dies, que *sayne* vol dir 'sanya' o 'saña', un aragonèsisme, o un castellanisme, que caldrà afegir al repertori de termes aragonesos presents en el llibre del rei En Jaume.¹⁷

Guillem Boi endevina que en les llàgrimes i la crisi nerviosa de la reina hi ha més ira per la nova traïció i humiliació sofertes que no pas por, i es permet de donar-li un consell que en realitat és una altra manifestació de cinisme. En primer lloc recomana a Elionor de Castella que no plori, però tot seguit matisa les seves paraules i l'anima a continuar fent-ho lloant l'efecte terapèutic del plor, que, segons la ciència mèdica medieval, com ha indicat Antònia Carré en un comentari dedicat a aquesta mateixa escena, podia alliberar la tensió emocional, que, en un accés d'ira, es concentrava en el cap i, de forma molt especial, en els ulls.¹⁸ En el fons, les paraules de Guillem Boi són molt properes a unes del criat Sempronio en el primer acte de *La Celestina*. Després d'una discussió amb Calisto, malalt d'amor per Melibea, Sempronio, parlant amb ell mateix, es proposa de deixar que el seu senyor continuï les seves lamentacions amoroses perquè les llàgrimes i els sospirs

15. «arrencà a plorar amb grans plors i Nós, que érem amb ella, la consolàrem» (*Op. cit.*, p. 37).

16. «Dona —féu— no ploreis. Por ho tanto vos poreis conhortar: que por las lágrimas que hombre geita pierde la saña que hombre há, e estas lágrimas tomarán todas en goyo e pasárssevos há la ira» (*Op. cit.*, p. 37).

17. *Saña* és un terme documentat en castellà i en portuguès com a mínim des del segle XIII. (Cfr. J. Coromines i José Antonio Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico RI-X*. Madrid: Gredos, 1985, p. 155-156). El mateix J. Coromines assenyala que sanya en el sentit d'odi cec és un «castellanisme intolerable», del tot absent en la tradició del català medieval. (Cfr. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana. Volum VII: R-SOF*. Barcelona: Curial 1987, p. 668). J. Bruguera no va incloure aquest terme en la llista d'aragonesismes de l'obra. (Cfr. *Llibre dels fets del rei En Jaume. Volum I. Estudi filològic i lingüístic i vocabulari integral*. Barcelona: Barcino, 1991, p. 123.)

18. Antònia Carré, «Llàgrimes d'ira», article inserit en la plana web dedicada al *Llibre dels fets* penjada en el portal *Recerca en Acció*, de l'Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca (AGAUR). [http://www.recercaenaccio.cat/agaur_reac/AppJava/resources/documents/080923-ll-grimes-d-ira-18143.pdf Consultat el 27 de juliol del 2013].

el calmaran: «Esté un poco, dejemos llorar al que dolor tiene, que las lágrimas y suspiros mucho desenconan el corazón dolorido».¹⁹ Al final del llibre segon de *Curial e Güelfa* té lloc una escena molt similar a la de *La Celestina*. Mentre el protagonista de la novella plora pel tracte que rep de Güelfa, Melcior de Pando, com havia fet Guillem Boi en primer lloc, li recomana: «calla e faràs bé, com lo plorar no procura remei». Tot seguit Curial li contesta, com fa Guillem Boi al final de les seves paraules, defensant la virtut terapèutica del plor: «Ans és lo contrari, car lo plorar alleuja la dolor»²⁰. En les situacions crítiques, doncs convenia plorar. Per això van defensar la utilitat del plor Sempronio i Curial de la mateixa manera que, dos segles abans, ho havia fet Guillem Boi.

No em puc resistir a establir un paral·lelisme entre els plors de la reina Elionor i els plors d'Enide en l'*Erec et Enide* de Chrétien de Troyes. Les dues escenes tenen més d'un punt en comú. En tots dos casos, l'espai on es desenvolupa l'acció és la cambra dels joves amants, tot i que la parella de Chrétien està sola, mentre que en el cas del *LdF* el rei i la reina estan acompanyats, per no dir amenaçats, per Guillem Boi, Pero Sanç i els seus homes. Enide plora, per una banda, per la «recreantisse» d'Erec, que s'ha relaxat en els seus braços i s'ha desentès de la pràctica de la cavalleria; per l'altra, Enide plora també per les burles que fan els seus vassalls de la «recreantisse» del seu marit. Segons Enide, en tota la terra no es parla d'una altra cosa, i se'n parla més en to de burla que no pas de lament:

Par ceste terre dient tuit,
li blond et li mor et li ros,
que granz damages est de vos
que voz armes entrelessiez.
Vostre priz est molt abessiez,
tuit soloient dire l'autre an
q'an tot le mont ne savoit l'an
meillor chevalier ne plus preu;
vostre parauz n'estoit nul leu;
or se vont tuit de vos gabant,
juesne et chenu, petit et grant;
recreant vos apelent tuit.
Cuidiez vos qu'il ne m'an enuit,
quant j'oi dire de vos despit? (vv. 2540-2553)²¹

19. Fernando de Rojas i «antiguo autor», *La Celestina. Tragicomedia de Calisto y Melibea*. Edició i estudi de Francisco J. Lobera, Guillermo Serés, Paloma Díaz-Mas, Carlos Mota, Íñigo Ruiz i Francisco Rico. Barcelona: Crítica, 2000, p. 31. Els editors remetent en un parell de notes a aquestes paraules a un refrany de Correas («Lágrimas y suspiros mucho desenconan el corazón dolorido»), a uns versos de les *Tristia* d'Ovidi («est quaedam flere voluptas;/ expletur lacrimis egeriturque dolor», IV, III, 37-38), a una frase de les *Epístoles* de Sèneca («excidunt etiam retinentibus lacrimae, et animum profusae levant», XCIX, 15) i a una de les *Controvèrsies* de Sèneca el Vell («plerumque omnis dolor per lacrimas effluit», V). Es pot afegir a aquesta llista un vers que Ovidi posa en boca d'Hermfona a les *Heroides* (VIII, 61): «Flere licet certe: flendo defundimus iram».

20. Anònim, *Curial e Güelfa*. Edició crítica i comentada de: Lola Badia i Jaume Torró. Barcelona: Quaderns Crema, 2011, p. 388.

21. M. Roques (ed.), *Les romans de Chrétien de Troyes I. Erec et Enide*. París: Honoré Champion, 1981, p. 78 (Classiques Français du Moyen Age, 80). [En proposo la traducció següent: «Tots en

Enide plora, doncs, d'ira i d'angoixa tant per la pròpia situació d'Erec com per les burles o «gaps» dels seus vassalls. (També plora —tot s'ha de dir— perquè la comencen a acusar de ser la culpable de la «recreantisse» del seu marit).²² No som pas massa lluny, *mutatis mutandis*, de l'escena que es presenta en els paràgrafs 22-23 del *LdF*. Elionor plora per les burles dels seus vassalls, que no només s'atreveixen a tractar-los gairebé com a presoners i a envair la seva intimitat, sinó que fins i tot gosen adreçar-los paraules tan injurioses com el «gap» de Guillem Boi. No és burlen ben bé, és clar, de la «recreantisse» del rei, que no feia gaire que havia estat adobat cavaller, però s'aprofiten de la seva manca d'experiència i, en definitiva, d'autoritat política, que a l'hora de la veritat ve a ser com una mena de «recreantisse» juvenil.

La humiliació que sofreix la parella reial, sobretot la reina Elionor, després de les paraules que li adreça Guillem Boi en el fons tampoc no és massa diferent de la que van rebre, un segle més tard, Pere III i la seva segona dona, una altra Elionor, però en aquest cas no pas de Castella, sinó de Portugal. L'escena va tenir lloc a València l'estiu del 1348 en ocasió de la revolta de la Unió. Segons explica el mateix Pere III en la seva *Crònica*, quatre-cents homes ballant «ab trompes e tabals» van irrompre en el Reial de València i van obligar el rei i la reina a ballar amb ells. El moment culminant de la humiliació va ser quan un barber anomenat Gonçalbo, «qui-s fehia capità dels dessus dits», es va posar enmig de Pere III i d'Elionor de Portugal i els va fer cantar, en una exhibició de cinisme que devia indignar fins al moll dels ossos el rei, la cançó que deia: «Mal haja qui se-n hirà/ encara ni encara».²³

Els quatre-cents homes que irrompen en el Reial de València amb trompes i tabals són l'equivalent dels cent homes armats que, a les ordres de la facció rebel, ocupen el palau de la Suda. I la cançó i l'actitud del barber Gonçalbo són molt semblants al comentari que fa Guillem Boi. No sabem, perquè Pere III no en parla, com va reaccionar Elionor de Portugal al ball i a la cançó del barber. El que sí que coneixem és la reacció del rei, en dos temps, als versos que li dedica Gonçalbo. La seva reacció immediata va ser el silenci: «E Nós lavors no y respouguem». Com molt bé sabia Pere III, la venjança és un plat que se serveix fred. Per això no va respondre a les provocacions fins a finals d'aquell mateix any, quan, en un context polític molt diferent, va poder tornar a València per manar l'execució dels caps de la facció rebel i per cantar davant de les barbes de Goçalbo la rèplica als versos que uns mesos abans havia gosat dedicar-li: «E qui no us rosegarà/ susara,

aquesta terra, rossos, bruns i pèlrojos, diuen que és una gran desgràcia que hagueu abandonat la cavalleria. El vostre mèrit ja no és el que era: l'altre any tothom solia dir que en tot el món no es coneixia un cavaller millor ni de més mèrit, ningú no es podia comparar amb vós. Ara, en canvi, tothom es burla de vós, el jove i el vell, el petit i el gran: tothom us anomena mandrós. ¿Us penseu que no em molesta quan sento dir vilanies de vós?»]

22. Quan Erec es desperta a causa dels plors i dels laments d'Enide les primeres paraules que li adreça són les següents: «Dites moi, dolce amie chiere,/ por coi plerez an tel maniere?/ De coi avez ire ne duel?» (*op. cit.*, p. 77; v- 2511-13) [«Digueu-me, dolça i cara amiga, per què ploreu d'aquesta manera? Per què teniu tristesa i dolor?»].

23. *Chronique catalane de Pierre IV d'Aragon III de Catalogne dit le Cérémonieux ou del Punyaret*. Edició d'Amédée Pagès. Tolosa-París: Edouard Privat & Henri Didier, 1942, p. 270-271.

susara».²⁴ A mitjan 1224 Jaume I, a diferència de Pere III, encara era massa jove per saber que la venjança s'havia de servir freda. Potser la primera persona que li va llegir la lliçó en aquest sentit va ser, com veurem més endavant, Elionor de Castella.

La reclusió de la parella reial en el palau de la Suda va durar, segons el *LdF*, tres llargues setmanes. Durant tot aquest temps Jaume I i Elionor de Castella van sofrir la humiliació de veure com Guillem Boi, Pero Sanç i els seus homes dormien cada nit davant seu: «E açò durà bé ·III· setmanes, la guarda e·ls jaens denant nós» (§ 22).²⁵ A més a més, no es permetia als pocs nobles que, com Ató de Foces, encara es mantenien fidels al rei, que s'hi acostessin. Es tracta, sens dubte, d'una situació d'una tensió tremenda que ben segur devia provocar més topades, més «gaps» i diàlegs enverinats i, per tant, també més llàgrimes. Jaume I, com Erec davant dels plors i de les paraules d'Enide, havia de reaccionar, i la seva primera reacció, almenys segons el relat del *LdF*, va ser trencar el vincle feudal amb Pero Aunés, un dels nobles aragonesos que l'havien traït a última hora, i, per tant, un dels grans responsables de la «onta» i el «dan» que Jaume I i Elionor sofrien en el palau de la Suda.

E sobre açò tiram-nos Don Pero Aonés a una part e dixem-li: —Don Pero Aonés, molt vos avem amat e us avem feyt honrar de Don Artal de Alagó. ¿E vós sots a nostra onta tan gran con Nós la prenem? Sus aquí nos desexim de vostra amor, que mentre Nós vivam no us amarem.

E él dix: —Per quiyna raó?

—Per ço con veets nostra onta e nostre dan, e, si vós no yc fóssets, Nós no aguerem presa esta onta ni est dan, e pus ho podets desfer e no u desfets (§22).²⁶

Ras i curt, Jaume I retreu a Pero Aunés que, després d'haver-lo protegit en les seves disputes amb Artal d'Alagó, no només li hagi girat l'esquena, sinó que toleri la situació en què es troba la parella reial. I, com que Pero Aunés ha trencat el pacte de fidelitat, en aquesta escena Jaume I acaba de consumir la dissolució del vincle feudal que el lligava amb el seu vassall

Un pla de fuga

La segona reacció del rei és la preparació d'un pla de fuga nocturna, burlant les guàrdies de Guillem Boi i de Pero Sanç, en una taula lligada a dues cordes que permetés de saltar sense perill la muralla i arribar a l'exterior del palau, on Artal d'Alagó, un altre dels comptats nobles, segons sembla, encara fidels al rei, estaria esperant amb els seus homes. La intenció d'aquest pla de fuga és, en primer lloc, deixar en un lloc segur la reina Elionor

24. *Op. cit.*, p. 285.

25. «I la vigilància i el dormir davant de Nós duraren unes tres setmanes» (*Op. cit.*, p. 37).

26. «Finalment, cridàrem a part don Pero Aunés i li diguérem: — Don Pero Aunés, molt us hem estimat i us hem fet honrar per Don Artal d'Alagó ¿com és que participeu en aquesta deshonra tan grossa que ens fan? Ara mateix ens deseixim de la vostra amistat, i no tornarem a ésser amic vostre mentre visquem.

I ell digué: —Per quina raó?

—Per tal com veieu la deshonra i el perjudici que ens fan: si vós no hi participéssiu no ens els haurien pogut fer. I podeu evitar-nos-els i no ens els eviteu» (*Op. cit.*, p. 37).

i, després, venjar-se dels nobles rebels i recuperar tot el poder perdut. El *LdF* narra aquesta escena en els termes següents:

E sobre aquesta raó anam-nos-en a la reyna e dixem-li: —Bé conexem e veem lo dan e la onta que vós e Nós prenem e, ja ssiam infant, nos ne venjarem, si vós ho volets, a Nós e a vós. E dixem: —En esta casa à una trapa. Haurem ·II· cordes, e assaer-vos em en una taula e avalar-vos em d'aquí enjús. E enviarem, la nuyt que acò deurem fer, a N' Artal que venga aquí ab sa companya, e quan sabrem que él hi serà, exir-vos n'ets vós dejús la porta, e don Artal anar-se'n à ab vós, e jo romandrè aquí a Saragoça. E jo, per tal que mal no-s captenguen de vós, no gos començar neguna re (§23).²⁷

La resposta de la reina Elionor és una negativa tan rotunda —«Sapiats que en taula ab corda no avalaria d'aquí per nuyt re del món!» (§23)²⁸— que els reiterats intents de Jaume I per fer-la canviar d'opinió són un complet fracàs. El rei, per tant, ha de descartar aquest pla, però no pas «per temor d'ella», com se sol editar, sinó «per amor d'ella», com figura a la major part de la tradició manuscrita i com molt bé va interpretar Josep Maria Pujol en traduir aquest sintagma de la forma següent: «en consideració a ella».²⁹

Abans de passar al comentari de les possibles causes de la negativa de la reina, que de fet és un dels objectius centrals d'aquest article, convé discutir un detall que admet dues interpretacions diferents. ¿El pla de fuga està pensat perquè el segueixin tant el rei com la reina, o bé està pensat perquè només el segueixi Elionor de Castella? En el segle XVI els historiadors aragonesos Jerónimo de Zurita i Bernardino Gómez Miedes van interpretar el pla del rei com un intent de fuga conjunta.

Procuró el rey salirse por una ventana. Tras esto, procuró con la reina por salir de poder de aquellos ricos hombres que saliese con él una noche por una ventana del palacio y no se pudo con ella acabar. (*Anales de Aragón*, II, 79)

die nocteque animo uersabat seque tandem una cum regina, si sequi vellet, per finestram demittere decreuerat.³⁰

27. «Després d'aquesta discussió anàrem a veure la reina i li diguérem: —Prou comprenem i veiem el dany i la deshonra que vós i Nós rebem i, encara que siguem infant, si vós voleu, ens en venjarem, Nós i vós. —I prosseguirem:—En aquest cambra hi ha una trapa. Cercarem dues cordes, us farem seure en una post i davallarem aquí sota. La nit que ho hàgim de fer enviarem a cercar Don Artal perquè vingui amb la seva gent, i quan veurem que hi serà, vós sortireu per la porta de baix, Don Artal se n'anirà amb vós, i jo romandrè aquí a Saragoça; que jo, perquè no us maltractin, no goso intentar fer res» (*Op. cit.*, p. 38).

28. «Sapigueu que per res del món no baixaria d'aquí amb una corda i una post» (*Op. cit.*, p. 38).

29. *Op. cit.*, p. 38.

30. *De vita & rebus gestis Jacobi I, regis Aragonum, cognomento expugnatoris Libri XX*. València. Ex Typographia Viduae Petri Huete, 1582, p. 54. En la traducció castellana, a càrrec del mateix B. Gómez Miedes, aquest passatge es va traduir de forma molt lliure de la manera següent: «y día todos los modos posibles para salir de aquella prisión, y mostrarse al pueblo, tanto que havia determinado de escalarse por una de las claravoyas abaxo, si la reina quería seguirle» (*La historia del muy alto e invencible rey Don Jaime de Aragón, primero de este nombre, llamado Conquistador. Compuesta primero en lengua latina por el maestro Bernardino Gómez Miedes, Arcediano de Murviedro y Canó-*

Cal tenir en compte, però, que en el *LdF* sembla que només es fa referència a una fuga de la reina. En efecte, Jaume I parla de forma molt clara de fer seure Elionor de Castella en la taula («assaer-vos-em en una taula») per fer-la baixar al peu de la muralla («avalavos em d'aquí enjús»). Jaume I, com es pot veure, sempre és el subjecte de l'oració, mentre que Elionor n'és l'objecte. Per aquesta raó en el segle XIV, els dos primers traductors del *LdF* —Fra Pere Marsili, el responsable de l'adaptació llatina, i l'anònim autor de la traducció aragonesa— van interpretar el pla de fuga com si només s'hagués d'escapar la reina Elionor.

Hic igitur est una magna apertura, et uos, super postem sedentem, dimitemus cum funibus, et mittemus pro Artaldo, ut ueniat et vos recipiat, et ponat in tuto.³¹

Diziendo que el avrie dos cuerdas et una taula, et que por una trapa que avie en casa el devallarie la reyna, et que pora quando aquello se deviesse fazer, el farie venir don Artal con su compaña secretament, et que el la recibrie et se'nde yrie con ella.³²

Tots dos passatges posen de manifest de forma que em sembla que no pot ser més clara que fra Pere Marsili i l'anònim traductor aragonès creien que el pla estava dissenyat en exclusiva per a la reina. Es pot conjecturar, però, d'acord amb la lectura de Zurita i de Gómez Miedes, que cal llegir aquest passatge donant per descomptada la presència del rei, al costat de la seva esposa, en el descens als afores del palau en la taula subjectada per dues cordes. El procés de composició del *LdF* va ser molt complex: en primer lloc, va ser dit per Jaume I i alhora copiat, en forma de *reportationes*, per secretaris reials. A més a més, si, en segon lloc, es té en compte que no sembla que el rei tingués temps de revisar l'edició de les *reportationes*, es podria suposar, a tall d'hipòtesi, que algunes paraules es devien perdre en el pas de l'oralitat a l'escriptura i que en el relat original de Jaume I, el que va brollar dels seus llavis, el pla de fuga estava pensat tant per al rei com per a la reina. Tot i que no descarto aquesta possibilitat, crec, com Pere Marsili i l'anònim traductor de les *Gestas del Rey don Jayme de Aragón*, que només s'havia de fugar Elionor de Castella i que el rei En Jaume pensava iniciar la seva lluita contra els nobles rebels des del mateix palau de la Suda tan bon punt sapigués que la seva esposa s'havia pogut refugiar en un lloc segur. Aquesta era, a més a més, també la interpretació de Ferran Soldevila i, en temps més acostats, la d'Ernest Belenguier.³³

nigo de Valencia, ahora nuevamente traducida por el mismo autor en lengua castellana. València: casa de la viuda de Pedro Huete, 1584, p. 57).

31. Cito segons l'edició del *Liber gestorum* que, des de la Universitat d'Alacant, ha preparat Antoni Biosca, a qui agraeixo la seva amabilitat en posar aquest passatge a la meva disposició, per al *Corpus Christianorum. Continuatio medievalis*.

32. Francisco José Martínez Roy (ed.), *Libro de las gestas de Jaime I, rey de Aragón. Compilación aragonesa patrocinada por Juan Fernández de Heredia*. Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza, Instituto de Estudios Altorgoneses, Instituto de Estudios Turolenses y Dpto. de Educación, Cultura y Deporte, 2010, p. 33.

33. «La proposta que fa a la reina és de despenjar-la per una trapa que hi ha a la cambra, assegurada en una fusta lligada a dues cordes, en forma de trapezi, que el rei mateix sostindria i faria baixar a poc a poc» (*op. cit.*, n. 5, p. 217). Pel que fa a la interpretació d'Ernest Belenguier cfr. *Jaume I i el seu regnat*, Lleida: Pagès editors, 2007, p. 63.

El pla de fuga dissenyat per Jaume I, que mai no es va convertir en realitat, s'assembla a una famosa miniatura del *Codex Hammese*: la que encapçala la selecció de poemes del *minnesänger* Kristan van Hamle i que sembla que no té res a veure amb cap dels poemes conservats d'aquest poeta. La miniatura no reproduïx una fuga, sinó la pujada d'un amant (potser el mateix Kristan van Hamle) damunt una mena de cistella al cim d'una terrassa on l'espera la seva amant, que és qui mou la politja que fa possible la pujada. Jaume I devia tenir prevista una operació molt semblant, però amb dues diferències importants. En primer lloc, en el seu cas es tracta d'una fuga, no pas d'una trobada furtiva. I, en segon lloc, en el *LdF* els papers estan invertits, ja que qui havia de controlar les cordes era un home, el rei, i qui havia de fugir era Elionor de Castella. La reina, però, es va negar en rodó a participar en el pla, de manera que la fuga, com l'escena que evoca la miniatura del *Codex Hammese*, mai no va arribar a tenir lloc.

Guilando o guizado

En les paraules que Jaume I adreça a la seva esposa per proposar-li el pla de fuga, reproduïdes en estil directe en el *LdF*, hi ha un hàpax que ha fet anar de corcoll tots els editors i lingüistes que se n'han ocupat. Em refereixo a la paraula *guilando* que apareix en el passatge següent: «E cavalcaré ·I· caval e hauré ·I· guilando».³⁴ Es tracta d'un hàpax només recollit en el manuscrit de Poblet, perquè en la resta de la tradició manuscrita i impresa del *Llibre dels fets* apareix el terme *guizado*, que, tot i que, com *guilando*, també ha desconcertat editors i lingüistes, em sembla que, en realitat, no és cap hàpax. Per les raons que exposaré tot seguit, crec que el terme que convindria editar és *guizado*.

No repassaré fil per randa tota la polèmica al voltant d'aquestes dues paraules: *guilando* / *guizado*. Em limitaré a fer-ne un resum i a posar en relleu les darreres aportacions dels estudiosos que n'han parlat. D'entrada cal dir que *guilando* té una entrada en el *DCVB*, amb una única cita, la del *LdF*, i amb una proposta hipòtica d'interpretació que cal atribuir a Francesc de Borja Moll: «sembla ésser el nom d'una arma».³⁵ Seguint la línia marcada pel *DCVB*, Joan Coromines sosté que *guilando* «sembla corrupció o derivat regressiu d'una variant de golondart/ godandart», el nom d'una llança semblant a la javelina.»³⁶ J. Coromines i el *DCVB*, per tant, defensen la lliçó *guilando* i proposen de relacionar el terme amb una arma ofensiva.

34. «Muntaré a cavall e hauré un +guilando+» (*op. cit.*, p. 38). En una nota a peu de plana J. M. Pujol indica el següent a propòsit de *guilando*: «El manuscrit de Poblet dóna aquesta lliçó, de significat desconegut. Els altres testimonis diuen *guisado*, que tampoc no resulta intel·ligible» (*ibidem*) Antoni Ferrando i Vicent Josep Escartí en la seva traducció del *LdF* van optar per interpretar amb llibertat el sentit del passatge sense comentar el problema que suposava el terme *guilando*: «i pujaré damunt d'un cavall i prendré armes» (*Llibre dels fets de Jaume I*. Introducció, transcripció i actualització d'Antoni Ferrando i Vicent Josep Escartí. Catarroja Tom VI: Fom-Lex. Barcelona: editorial Afers, 1995, p. 44).

35. *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Moll, 1979, p. 458.

36. Joan Coromines, amb la col·laboració de Joseph Gulsoy i Max Cahner, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana. Volum IV: FL-LI*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1984, p. 732

Els lingüistes i lexicògrafs moderns, en canvi, no veuen gens clara la identificació de *guilando* amb una arma i creuen que tant *guilando* com *guiçado* són dos termes intel·ligibles en el context en què apareixen. Ho podem veure en la polèmica mantinguda fa uns anys respecte a la possible filiació dialectal del *Llibre dels fets* entre dos il·lustres editors d'aquesta obra: Antoni Ferrando i Jordi Bruguera. Per una banda, A. Ferrando va afirmar que «no hi ha cap raó per suposar que l'original siga l'inintel·ligible 'guilando'», i, per l'altra, J. Bruguera va replicar-li que «tampoc n'hi ha cap per suposar que ho sigui el *guiçado* dels altres manuscrits. Tots dos són inexplicables». ³⁷ Uns anys abans d'aquesta polèmica amistosa, J. Bruguera havia descartat la identificació de *guilando* amb una arma ofensiva i havia relacionat, a tall d'hipòtesi, aquest terme amb la paraula castellana *aguinaldo*. ³⁸ El problema d'aquesta interpretació no era tant saber si *aguinaldo* va arribar al *LdF* a través de l'occità o del francès, sinó fer encaixar, com reconeixia el propi J. Bruguera, una paraula amb aquest significat en la frase que estem comentant. ³⁹ Potser per aquesta raó, és a dir perquè no hi ha manera de fer-la encaixar, J. Bruguera va acabar abandonant aquesta hipòtesi i reconeixent que *guilando* és un terme intel·ligible i inexplicable. El final de la polèmica ha estat que Antoni Ferrando ha mantingut la lliçó *guiçado* en la seva recent edició del *LdF*, preparada amb Vicent J. Escartí. ⁴⁰ Jordi Bruguera, per la seva banda, va mantenir-se fidel a la seva preferència pel manuscrit copiat per Celestí Destorrents en la seva última edició, adaptada al català dels nostres dies, i, per tant, va mantenir la lliçó *guilando*, reconeixent, però, en una nota, que, com també passa amb *guiçado*, es tracta d'un mot de significat obscur. ⁴¹

Tocant a aquesta qüestió estic d'acord amb J. Bruguera i A. Ferrando: a mi també em sembla que *guilando* és un terme sense cap sentit. I com que crec que la paraula correcta és *guiçado*, suposo que *guilando* n'és una trivialització. Potser Celestí Destorrents, el copista del manuscrit H en el monestir de Poblet l'any 1343, no va entendre ni la presència ni

37. A. Ferrando, «Aproximació dialectològica al *Llibre dels fets*, de Jaume I», ATCA 20 (2002), p. 514. i J. Bruguera, «La possible filiació dialectal del *Llibre dels fets* de Jaume I», ATCA 20 (2002), p. 607.

38. «Resulta molt temptador de relacionar *guilando* amb *aguinaldo* i la seva forma antiga *aguinaldo*, mot relacionat amb diverses formes franceses (*aguilanneuf*, *guilanneu*, *guilane*, *aiquilan*, *aguilanne*) i occitanes (*guilanèu*, *guillonèu*, *guilanús*, *guilonau*).» («Notes al vocabulari de la *Crònica* de Jaume I», dins Germà Colon (ed.), *Actes del Quart Col·loqui Internacional de Llengua i Cultura Catalanes*. Basilea, 22-27 de març de 1976. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1977, p. 112. Aquest article es va tornar a publicar, amb alguns canvis, sota el títol «Estrangerismes i alguns mots especials» en el llibre del mateix Jordi Bruguera *El vocabulari del Llibre dels fets de Jaume I*. Barcelona; València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 43-44)

39. «¿Quin sentit podia tenir el mot en el seu context? De «premi» o reconeixement per la proesa de Jaume I? De «bon començ» de la seva actuació com a rei, donat que es considera encara un infant poques línies abans? O bé el mot, atenant a la possible etimologia celta que reporta Coromines, designa una mena de cavall «jove» i ràpid que permet al rei de creure que «Nós tenrem tal cavall que no aurem temor que vinguen molt après nós?». Potser aquest sentit justificaria la versió de Marsili *equitabo super bonum equum?* La manca de més documentació sobre el mot no permet una decisió clara.» (*Op. cit.*, p. 113).

40. *Llibre dels fets del rei En Jaume*. Estudis i edició a cura d'Antoni Ferrando Francès i Vicent Josep Escartí i Soriano. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010, p. 127.

41. «*guilando*, com la variant *guiçado* dels altres manuscrits, és un mot obscur» (Jaume I, *Llibre dels fets*. Edició, modernització i notes de Jordi Bruguera. Barcelona: Proa, 2008, p. 58).

el sentit d'una paraula d'origen castellà, o aragonès, en el text i va voler esmenar el passatge amb la introducció d'aquest hàpax. I, en canvi, la presència d'un castellanisme o aragonesisme incrustat en aquest passatge em sembla que té molt de sentit si es tenen en compte dos detalls. Per una banda, que es tracta d'una escena en què Jaume I s'adreça en estil directe a la seva esposa, Elionor de Castella, i, per l'altra, que és un tret típic del *LdF* la presència de paraules, i fins i tot de frases senceres, estrangeres, en els diàlegs en què un dels interlocutors no parla català. En aquest sentit el *LdF* conté una petita antologia de paraules o frases de gairebé totes les llengües, potser només amb l'excepció de l'hebreu i de l'hongarès, que en un moment o un altre de la seva vida es van fer servir a prop de Jaume I: l'àrab, l'occità, el francès, l'aragonès, el castellà i l'italià.⁴²

En quina llengua es devien parlar Elionor de Castella i el rei En Jaume? Costa de saber-ho amb certesa, perquè la presència d'Elionor en el *LdF* és més aviat fugaç, però em sembla que devien parlar en castellà. Ja hem vist que Guillem Boi, un personatge no documentat, que tant podria ser aragonès com català, s'adreça a la reina en aragonès, però Guillem Boi és, encara que pel seu comportament d'entrada no ho sembli, un vassall. Tot i que Jaume I no era un vassall, crec que també devia parlar en castellà a la seva esposa. És un tema que mereix un estudi més aprofundit, però em sembla que el castellà devia ser la llengua familiar de la parella reial. Quan es van casar Elionor no devia parlar català i, en canvi, Jaume I ja sabia l'aragonès i podia fer-lo servir per relacionar-se amb la seva esposa. Així devia néixer una mena de vincle lingüístic implícit que el 1224, tres anys després del casament, devia continuar vigent. (Poc més de cent anys més tard tenim un cas semblant en el matrimoni entre Alfons el Benigne i una altra Elionor de Castella, la filla gran de Ferran IV. Com es pot veure en la *Crònica* de Pere III, en concret en l'episodi en què Francesc de Vinatea i l'Ajuntament de València planten cara a la política reial, Elionor de Castella parlava al seu marit en castellà. Davant l'actitud ferma de Vinatea i la resta de jurats i de representants de l'ajuntament, la reina Elionor, indignada, diu a Alfons III: «Senyor, esto non consentría el rey Don Alfonso de Castella, ermano nuestro, que ell no los degollasse todos».⁴³ El rei contesta a la seva esposa en català, però potser això només és una mena de llicència poètica que es pren Pere III per deixar marcada de forma molt clara una de les grans diferències entre la política reial de la corona de Castella i la de la Corona d'Aragó).⁴⁴

Si, com proposo, Jaume I i Elionor de Castella parlaven entre ells en castellà/aragonès, podria haver-hi encara rastres d'aquest costum en el *LdF*. I la paraula *guiçado* podria ser un d'aquests rastres, perquè, encara que potser d'entrada no ho sembli, fa molt de

42. Pel que fa als passatges amb paraules o frases en àrab, aragonès, castellà, occità i francès cfr. el treball d'Antoni M. Badia i Margarit, *Coherència i arbitrarietat de la substitució lingüística dins la Crònica de Jaume I. Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1987-1988*. Barcelona: IEC, 1987. Pel que fa al passatge en què s'usa la llengua italiana cfr. Josep Maria Pujol, «¿Cultura eclesiàstica o competència retòrica? El llatí, la Bíblia i el rei En Jaume», *Estudis Romànics* XXIII (2001), p. 152.

43. Amédée Pagès (ed.), *Chronique catalane de Pierre IV d'Aragon III de Catalogne dit le Cérémonieux ou del Punyalet*, op. cit., nota 23, p. 60.

44. M'he ocupat de l'anàlisi d'aquest episodi, i de la versió que n'ofereix Eiximenis a les planes del *Dotzè del Crestià*, en l'article «Francesc de Vinatea, el ciutadà ideal segons el *Dotzè del Crestià* de Francesc Eiximenis», dins Flocel Sabatè (ed.), *Utopies i alternatives de vida a l'Edat Mitjana*. Lleida: Pagès editors, p. 215-252.

sentit. El verb *aguisar*, acompanyat del participi “aguisado” o “guisado”, en castellà medieval tenia el sentit de preparar en general, i un sentit més específic de preparar els homes, o els cavalls, per al combat. Una consulta ràpida al CORDE proporciona molts d'exemples d'ús del verb *aguisar* i del seu participi amb aquest sentit cavalleresc o militar. En citaré només alguns:

«Otróssí mando que todo omne tenga cavallo et armas et esté *guisado* segund manda su fuero» (*Carta de Ordenanzas* d'Alfons X a Castella la Vella, any 1252).⁴⁵

«*guisado* de cavallo e de armas, segund dicho es»⁴⁶

«Et el preguntótle cuál cavallo quería et con cuál siella et con cuál freno et cuál espada, et por todas las cosas que eran mester paral cavalgar, et quién quería que cavalgasse con él; et assí por todo cuanto cumplía. Et desdeque todo lo fizo, non preguntó por ello más de una vez, et tráxolo et *aguisólo* commo el rey lo avía mandado».⁴⁷

«et ella le tubo *guisado* vuen cavallo et buenas armas».⁴⁸

«E porque los omes ayan tiempo de estar *guisados* de cavallo e los puedan criar».⁴⁹

Em sembla que n'hi ha prou amb aquests pocs exemples per comprovar la freqüència amb què el participi (*a*)*guisado* apareix, en castellà medieval, relacionat amb els cavalls i amb la preparació pel combat. Si es té en compte això, em sembla indiscutible que, encara que és molt probable que la frase en què apareix estigui una mica deturpada, en el paràgraf 23 del *LdF* cal editar la lliçó *guiçado*, que, a diferència de *guilando*, no és ni de bon tros un hàpax i fa sentit. Em sembla, a més, que com a mínim el traductor a l'aragonès del *LdF* va interpretar prou bé la frase «e cavalcaré ·I· caval e hauré ·I· *guiçado*» passant-la a l'estil indirecte en aquests termes: «avrie un buen cavallo et sus armas». És cert que en la traducció es podria haver mantingut el participi *guiçado*, però també és cert que el sentit d'aquest participi està molt ben traduït amb el sintagma *et sus armas*. No estic gaire segur del que devia entendre Pere Marsili, perquè en la seva versió només es parla d'un «bonum equum» i no es detalla, com fa l'anònim traductor aragonès, que el cavall en qüestió havia d'estar ben preparat per entrar de seguida en combat.⁵⁰

45. Cfr. Alberto Martín Expósito i José María Monsalvo Antón (ed.), *Documentación medieval del Archivo Municipal de Ledesma*. Salamanca: Ediciones de la Diputación de Salamanca, 1986, p. 35.

46. Citat per Pedro Sánchez Prieto Borja (ed.), *Textos para la historia del español: reproducción facsímil, transcripción paleográfica, presentación crítica y comentario lingüístico de documentos medievales y de los siglos XVI y XVII*. Alcalá de Henares: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Alcalá de Henares, 1995, p. 52.

47. Don Juan Manuel, *El conde Lucanor*. Edició i estudi de Guillermo Serés. Barcelona: Crítica, 1994, p. 100.

48. *Lanzarote del Lago*. Edició d'Antonio Contreras i Harvey L. Sharer. Alcalá de Henares: Centro de Estudios Cervantinos, 2006, p. 174.

49. *Colección de cortes de los reynos de León y Castilla*. Madrid: Real Academia de la Historia, 1836, p. 34. En el catàleg de les naus de l'*Alexandre* castellà es descriuen d'aquesta forma les dues naus dels germans Ialmen i Ascàlaf «estos traýen dos naves bien *guisadas* d'honor» (vers 445d, Jorge García (ed.), *Alexandre*. Barcelona: Crítica, 2010, p. 230).

50. «et equitabo super bonum equum, et occidam unum ex eis». (Cito de nou segons l'edició en premsa del *Liber gestorum* que prepara Antoni Biosca per al *Corpus Christianorum. Continuatio medievalis*.)

Tot i que crec que *guiçado* és la lliçó correcta, reconec que la frase en què apareix —«e hauré ·I· guiçado»— costa d'entendre. No m'entretindrè gaire mirant de proposar una solució a aquest segon problema. El pas del relat oral del rei a les *reportationes* i de les *reportationes* a l'edició de l'obra és prou complicat i, en el cas específic del *LdF*, prou dilatat en el temps com per sorprendre's d'errors d'aquesta mena. Em limitaré a proposar dues explicacions senzilles i econòmiques. Per una banda, es podria interpretar la xifra romana com un article indeterminat en castellà, és a dir transformar «e hauré ·I· guiçado» en «e hauré uno guiçado». Per altra banda, es podria interpretar la xifra romana com una mala lectura del pronom feble *el* posposat al verb, és a dir «e hauré'l guiçado», que, traduït al català dels nostres dies, vindria a ser «i ja el tindrè preparat». M'inclino per aquesta segona opció, tan econòmica com la primera i amb més sentit, ja que en el primer cas sembla com si Jaume I parli de dos cavalls —el que ell cavalcarà i el que tindrà preparat o *guiçado*—, mentre que en aquesta segona opció es parla només d'un cavall. Jaume I es limita a dir que, un cop la reina hagi escapat del palau de la Suda, ell tindrà un cavall a punt per iniciar la reacció, amb garanties d'èxit, contra els nobles que l'han traït.

Por o prudència?

Com s'ha d'interpretar la negativa rotunda de la reina a acceptar el pla de fuga dissenyat pel rei? Com una conseqüència de la por als perills associats a una acció d'aquesta mena? En un llibre recent M. Carme Roca ha defensat aquesta darrera proposta parlant de l'actitud «poruga i ploranera» d'Elionor.⁵¹ Es tracta d'una interpretació que encaixa com l'anell al dit amb un dels estereotips de la imatge que es tenia de la dona a l'edat mitjana: la natura fràgil de les dones, que ja s'hauria posat en relleu amb els plors de la reina en veure violada la seva intimitat i la seva llibertat de moviments amb l'arribada de Guillem Boi, Pero Sanç i els seus homes al palau de la Suda.

Fra Pere Marsili, el dominic que va adaptar, més que no pas traduir, el *LdF* al llatí, va interpretar la negativa de la reina d'una manera força diferent en girar al llatí la frase en què la reina expressa la seva negativa a participar en el pla de fuga. En el *LdF* Elionor de Castella es limita a dir «Sapiats que en taula ab corda no avalaria d'aquí per nuyla re del món». Fra Pere Marsili transforma les 15 paraules de la reina en llengua vulgar del *LdF* en 75 en la seva versió llatina.

—Si sarracenorum multitudo nos premeret, si ruinosa macheria aut quoduis extra nostrum locum et gentem damnium nos agitare, multum esset reginam super postem per aperturam funibus dimitti, et per manus uassallorum de longe uenientium liberari. Sed in regno et ciuitate nostra, ad quid hoc? Si premimur, si uituperamur, si domini aliorum per manum armatam uassallorum custodimur, non de morte agitur. Dies sua ueniet et locus aptus uindictae! Nequaquam hoc fiet, rex.⁵²

51. *Les dones de Jaume I*. Barcelona: L'esfera dels llibres, 2008, p. 89.

52. Agraïxo de nou a Antoni Biosca (Universitat d'Alacant) que m'hagi facilitat la seva edició en premsa d'aquest passatge.

En la versió de fra Pere Marsili la reina justifica la seva negativa i afirma que només acceptaria una fuga com la que el rei li proposa en un cas de vida o mort, si, per exemple, es produïa una gran invasió musulmana, però de cap manera en una situació com la que estaven vivint en aquells moments, plena d'humiliacions a la parella reial, però sense perill de mort «in regno et civitate nostra». Elionor de Castella reconeix que, com a reis que són, han estat vituperats i ultratjats pels seus vassalls, però, com que no es tracta d'una situació en què s'hi juguin la vida, rebutja el pla de fuga i prefereix esperar un dia i una hora més adequats per a la venjança. En les paraules que Pere Marsili posa en boca de la reina Lionor em sembla que no hi ha ni un bri de por, sinó molta intel·ligència política.

El canonge aragonès Bernardino Gómez Miedes (1520-1589) va interpretar l'escena que estic comentant d'una manera molt similar a la de fra Pere Marsili en la biografia de Jaume I que va publicar primer en llatí, sota el títol *De uita et rebus gesti Jacobi primi* (1582), i, dos anys més tard, en la traducció castellana feta per ell mateix. Segons Gómez Miedes, Jaume I, després d'haver passat els dies i les nits buscant una solució a la situació que estaven patint, proposa a la reina que tots dos es fuguin a través d'una claraboia, però Lionor, «prudens et magnanima», s'hi nega en rodó.

Quibus se modis inde eriperet, ac populo ostenderet, die nocteque animo uersabat, seque tandem una cum regina, si sequi uellet, per fenestram demittere decreuerat. Uerum regina, ut erat prudens & magnanima, meliorem rerum exitum sperans, ac non tam demittendi periculum, quam Regis ex fuga ignominiam perhorrescens, consilium minime probauit, sed pie potius, uiriliterque Regem admonuit, ut alma Dei genitrici Mariae, cui se ipse a puero deuouerat, nunc totum commendaret fore, namque ut eadem ipsius ope Uirginis, qua fuit a Monfortio & arce Montionis liberatus a praesenti quoque custodia honorifice eriperetur. In cuius dictis rex acquiescens prudentissimae consilio Reginae, periculum simul & ignominie uitauit.⁵³

B. Gómez Miedes tradueix amb setanta-nou paraules les quinze que en el *LdF* es posen en boca de la reina, és a dir en dóna una versió encara més dilatada que no pas la de fra Pere Marsili. Segons l'historiador aragonès, en la negativa d'Elionor, «prudens & magnanima», en realitat no hi ha pas por als múltiples perills associats amb una fuga d'aquesta mena, sinó una gran por, una por política, a la vergonya i a la ignomínia que podria derivar-se d'una evasió com la que li proposa el rei. Si l'Elionor de fra Pere Mar-

53. *De uita & rebus gestis Jacobi I*, op. cit., nota 30, p. 54. B. Gómez Miedes va traduir al castellà aquest passatge en els termes següents: «Y assí imaginava noche y día todos los modos posibles para salir de aquella prisión, y mostrarse al pueblo, tanto que hauía determinado de escalarase por una de las claravoyas baxo con la Reyna, si quería seguirle. Pero la Reyna, como sabia y magnánima, confiando hauría otra mejor salida para las cosas del rey, no vino bien en ello, no temiendo tanto el peligro del escalarase, quanto la ignominia y afrenta que, de huyr, al rey se le seguiría, antes varonilmente le amonestaua se encomendasse a la gloriosa madre de Dios, a cuya devoción y nombre de niño se havía ofrecido, porque con el mesmo fauor que fue por ella librado de las manos del conde Monfort y fortaleza de Monçón, se vería libre con mucha honra del trabajo que padecía. Viéndose el rey alcançado de tan santas y buenas razones de la Reyna, tuuo por bien de sossegarase y seguir su consejo» (*La historia del muy alto e invencible rey don Jayme de Aragón, primero deste nombre, llamado el Conquistador*, op. cit., nota 30, p. 57).

sili recomana prendre paciència i esperar el dia i l'hora més adequades per venjar-se, l'Elionor de Gómez Miedes aconsella evitar la ignomínia associada a una fuga com la plantejada i alhora proposa al seu marit encomanar-se a la mare de Déu, que de tants perills l'havia salvat. Ras i curt, tant el cronista dominic com el canonge aragonès recomanen gairebé el mateix, tot i que amb paraules i matisos diferents. B. Gómez Miedes presenta, en definitiva, una Elionor de Castella sàvia i prudent que més que de consellera de Jaume I, en aquest cas li fa de mestra, o fins i tot de mare, en desestimar un pla de fuga que sembla més propi de les planes d'una novel·la que no pas les d'un relat més menys historiogràfic. Ferran Soldevila va presentar el pla dissenyat pel rei com un «projecte audaç» que «ja no és la reacció d'un infant».⁵⁴ Sento discrepar de la seva opinió, però he de confessar que a mi em sembla, com em fa l'efecte que li devia semblar a la reina, un projecte més temerari que no pas audaç. En aquest sentit coincideixo en bona mesura amb la interpretació que ha fet d'aquest episodi Ernest Belenguer: «La reina, dona més madura, es va negar a aquesta operació perquè, en llibertat o sense, la seva vida també estava en joc».⁵⁵

L'evasió planejada per Jaume I de fet no és massa lluny de la fuga nocturna precipitada de Tirant lo Blanc en el palau de Constantinoble tal com es narra en el capítol 233 de la novel·la de Joanot Martorell. I, passant de les ficcions novel·lesques a les cròniques històriques, el pla de Jaume I tampoc no és massa lluny de la fuga ignominiosa, per usar un adjectiu també utilitzat en el *De uita et rebus gesti Jacobi primi*, de Jaume II de Mallorca del palau reial de Perpinyà, segons s'explica en el capítol 134 de la *Crònica* de Bernat Desclot. En tots dos casos es tracta de fugues precipitades —molt més en el cas de Tirant que no pas en el de Jaume II de Mallorca— de personatges que es troben en una situació més perillosa que la de la parella reial en el palau de la Suda. Tot i així es tracta de fugues que són ridiculitzades per Bernat Desclot i per Joanot Martorell. En el cas del primer, no es tracta només del contrast entre les robes esplèndides que du el rei de Mallorca i la brutícia de la claveguera, sinó, sobretot, del contrast entre la salut i la constitució diguem-ne poc esportiva de Jaume II i la pressa amb què, cames ajudeu-me, corre per la claveguera fugint del seu germà: «E, si bé tot s'era malalt fortment e de feble complexió, no ho parec en l'anar, car començà d'anar a peu tost e ivars mills que si tots temps hagués anat».⁵⁶ En el cas del *Tirant lo Blanc* es tracta d'una fuga preparada per Plaerdemavida, que en aquesta ocasió no actua de forma massa encertada, perquè les presses i els nervis acaben provocant una altra situació ridícula: el salt en el buit de Tirant, que acaba trencant-se una cama.

L'Elionor de Castella que presenten fra Pere Marsili i B. Gómez Miedes vol evitar el ridícul i la ignomínia que se sol associar amb fugues d'aquesta mena. Per això Gómez Miedes defineix amb precisió la reina amb els adjectius «prudens & magnanima». Segons la doctrina política clàssica i medieval, la prudència, la primera de les virtuts cardinals,

54. *Els primers temps de Jaume I*, op. cit., (n. 5), p. 217.

55. *Jaume I i el seu regnat*, op. cit. (n. 33), p. 63.

56. *Les quatre grans cròniques. II. Crònica de Bernat Desclot*. Edició de Ferran Soldevila, revisió filològica de Jordi Bruguera, revisió històrica de M. Teresa Ferrer i Mallol. Barcelona: IEC, 2008, p. 274.

era una virtut fonamental en la pràctica del bon govern, una virtut que s'encarregava d'avaluar la viabilitat de les accions a emprendre i de decidir la conveniència de dur-les a la pràctica. I això és just el que fa la reina quan analitza i descarta el pla de fuga que li presenta el seu marit. Segons Elionor, si la fuga s'hagués dut a la pràctica, hagués estat un acte imprudent.

Pel que fa a la magnanimitat cal tenir en compte que es tracta d'una virtut que, com ha mostrat Quentin Skinner, es podia considerar o bé, com va fer l'escola tomista, una part de la virtut cardinal de la fortalesa o bé, com feia el pensament comunal italià, de tradició senequista, com una virtut idèntica a la fortalesa.⁵⁷ La magnanimitat, per tant, era també una virtut política, molt necessària pels qui estaven exposats al judici de l'opinió pública. Les referències a la "ignomínia" que una fuga com la dissenyada per Jaume I comportaria, segons Elionor de Castella, a la parella reial es deuen, doncs, tant a la prudència com a la magnanimitat de la reina tal com retraten B. Gómez Miedes i fra Pere Marsili. I, almenys des del meu punt de vista, l'Elionor de Castella d'aquests dos cronistes no és massa diferent de la que presenta, de forma més lacònica, Jaume I en el seu *Llibre dels fets*.

«*Furtivi funambuli*» i una «*furtiva funambula*»

En la ignomínia a què fa referència l'Elionor de la *De uita et rebus gesti Jacobi primi* hi ha, sens dubte, por a les burles i als comentaris despectius que una fuga nocturna penjada d'una taula podia generar en les mans, i les boques, de poetes, cronistes, joglars, nobles i curials. N'hi ha prou de citar com a exemple un episodi de la primera croada que potser fra P. Marsili i B. Gómez Miedes, i fins i tot potser la reina mateixa, coneixien: una fuga nocturna precipitada, amb el suport d'escales de corda, per les muralles d'Antioquia a càrrec de cavallers molt destacats de l'exèrcit cristià. L'episodi va ser recollit per diversos cronistes, entre ells el monjo benedictí Orderic Vital. Tots ells es van mostrar molt crítics amb els fugitius, que van anomenar de forma despectiva "furtivi funambuli".

Cenyim-nos, però, primer als fets per passar després a les valoracions que se'n van fer. La plaça musulmana d'Antioquia va passar, després d'un llarg setge, a mans de l'exèrcit croat el tres de juny del 1098. Pocs dies més tard, però, va semblar que la situació canviava de forma radical, donat que un exèrcit musulmà molt poderós sota les ordres de Kergbogha, atabeg de Mosul, va assetjar Antioquia amb la intenció de recuperar-la. La notícia i, sobretot, la visió del campament musulmà acampat davant de la ciutat va espantar molts cavallers i soldats croats i va acabar provocant la fugida nocturna d'alguns personatges molt importants.⁵⁸ En la *Historia Ecclesiastica* (IX, 10) d'Orderic Vital es narra aquest

57. Cfr. Quentin Skinner, *L'artiste en philosophie politique. Ambrogio Lorenzetti et le Bon Gouvernement*. Paris: Raisons d'Agir Éditions, 2003, p. 48-52.

58. Resumeixo la detallada informació que ofereix sobre aquest episodi Charles Tyerman, *Las guerras de Dios. Una nueva historia de las cruzadas*. Barcelona: Crítica, 2007, p. 177-182. Segons Heinrich Hagenmeyer, la fuga nocturna va tenir lloc la nit del 10 al 11 de juny del 1098. (Cfr. H. Hagen-

episodi en els termes següents: mentre alguns guerrers croats es preparaven per a la batalla de l'endemà, d'altres s'entretien amb uns preparatius molt menys heroics i nobles.

Aliqui tamen ultra ius et fas meticulosiores ad dedecus sui noctu de fuga cogitauerunt. Willelmus enim de Grentemaisnil et Albericus, frater eius, Guido Trussellus et Lambertus pauper alii que plures hesterni belli timore perterriti sunt et ut in crastinum aufugerent solliciti funibus per murum demissi sunt, unde ad suam diurnam ignominiam 'furtivi funambuli' uocati sunt.⁵⁹

És evident que els contextos de la fuga d'Antioquia i el pla d'evasió del palau de la Suda són força diferents. A Saragossa la situació és bastant menys crítica que no pas a Antioquia. Recordem les paraules de Lionor de Castilla segons fra P. Marsili: «Si sarracenorum multitudo nos premeret...». A Saragossa, en definitiva, la parella reial es troba a casa, no pas en terra hostil, com els croats a Antioquia. Però si la situació al palau de la Suda era molt menys perillosa que la dels croats, un pla de fuga nocturna i funàmbula com el dissenyat pel rei encara hagués estat menys justificat i més ignominiós.⁶⁰ Si s'hagués produït, si Jaume I no hagués fet cas de les prudents paraules de la seva esposa, ben segur que l'escena hagués provocat una onada de burles i de crítiques, i potser fins i tot Elionor de Castella hagués passat a la història, de la mà d'algun cronista mal intencionat, com una «furtiva funambula». La seva fuga penjada d'una taula hagués estat un precedent femení de l'evasió, també de nits, de Jaume II per les clavegueres del Palau dels reis de Mallorca.

Una reina prudent, però fugaç

Jorge Luis Borges va glossar en diverses crítiques literàries les virtuts de les obres que sedueixen els lectors «a través de una forma a veces vulgar».⁶¹ Una d'aquestes obres era, per ell, *Recuerdos de provincia* de Domingo F. Sarmiento, escrita amb un estil que J.L. Borges va definir amb les paraules següents: «cualquiera puede corregir lo escrito por él, nadie puede igualarlo».⁶² Gairebé el mateix es podria dir de *LdF*, una obra dita, no pas escrita, per un rei que és molt probable que no sabés escriure, tot i que crec que sabia lle-

meyer, *Chronologie de la première croisade 1094-1100*. Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1973, p. 163-64 [Es tracta d'un *reprint* d'una sèrie d'articles publicats a la *Revue de l'Orient Latin*, 6-8, entre els anys 1898 i 1901].

59. Marjorie Chibnall (ed.), *The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis. Volume V. Books IX and X*. Oxford: Oxford University Press, 1975, p. 96-98. Orderic Vital no és l'únic cronista que recull aquest episodi. En el treball citat a la nota anterior, H. Hagenmeyer esmenta uns quants cronistes més que en parlen en uns termes molt similars.

60. En el relat d'Orderic Vital també es recorre a la paraula *ignomínia* per fer un judici moral de la fuga dels guerrers croats d'Antioquia.

61. «Prosa y poesía de Almafuerde», dins Jorge Luis Borges, *Prólogo con un prólogo de prólogos*. Madrid: Alianza Editorial, 1998, p. 12.

62. «Domingo Sarmiento: *Recuerdos de provincia*», dins Jorge Luis Borges, op. cit., p. 198.

gir.⁶³ Les seves frases, llevat dels diàlegs, sovint són rudes i simples, però l'estructura de l'obra i la selecció de les escenes, de les anècdotes i dels detalls està molt més pensada del que podria semblar a primer cop d'ull. La memòria del rei no va seleccionar els seus records de manera fortuïta o arbitrària, sinó segons un pla traçat amb molta cura per transmetre a la posteritat una imatge determinada de la seva persona. Ho ha demostrat en un treball magistral el malaguanyat Josep Maria Pujol a partir de l'anàlisi narratològica del relat. Segons J. M. Pujol, el *LdF* està dividit, deixant de banda el pròleg, en catorze grans seccions o unitats narratives.⁶⁴ La primera d'aquestes seccions està formada pels paràgrafs 2-34, i està dividida en dues parts: les condicions i meravelles del naixement de l'heroi (§2-7), i els anys duríssims de formació del jove rei recollits en un relat que segueix les pautes del «hero pattern» i que J. M. Pujol no dubta a presentar com un autèntic «Bildungsroman» (§ 8-34).⁶⁵ Els episodis d'Alagó i del palau de la Suda es troben gairebé en el centre d'aquest «Bildungsroman»: recullen les últimes humiliacions i fracassos del rei just abans de començar a reaccionar i a prendre les regnes del govern.

El paper que juga Elionor de Castella en aquests dos episodis té, malgrat la seva brevetat, molt de relleu. De fet la primera esposa de Jaume I només apareix en dues seqüències del *LdF*. En primer lloc, en la secció dedicada a narrar la concertació del seu matrimoni amb el rei i el seu casament; i, en segon lloc, en les escenes d'Alagó i de la Suda. En el primer episodi, Jaume I fa una al·lusió ràpida al casament, i hi afegeix una referència una mica més dilatada, i molt més comentada, a la seva nit de noces: «sí que ·I· ayn estiguem ab ela que no podíem fer ço que·ls hòmens han a fer ab sa muyler, car no havíem la edat» (§19).⁶⁶ Amb aquesta revelació el rei En Jaume confessa la seva immaduresa física: es va casar poc després de fer tretze anys, quan encara no havia arribat a la pubertat, i no va ser capaç de consumar el matrimoni, fins un any més tard. En el segon episodi, el dels plors de la reina i del pla de fuga del palau de la Suda quatre anys més tard, crec que Jaume I confessa la seva immaduresa política: Jaume I, encara jove i inexpert, atrapat enmig de

63. M'he ocupat de l'origen oral del *LdF*, i del procés que va fer possible que les paraules de Jaume I es plasmessin per escrit, en l'article «Dels fets a les paraules i de les paraules al llibre dels fets (Observacions sobre la gènesi del *Llibre del rei En Jaume*)», dins A. Alberni, L. Badia i Ll. Cabré (ed.), *Translatar i transferir. La transmissió dels textos i del saber (1200-1500)*. Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum, 2010, p. 91-120. Tinc un article en preparació sobre el domini de la lectura per part de Jaume I.

64. «El programa narratiu del *Llibre del rei En Jaume*», dins Germà Colón i Tomàs Martínez (ed.), *El rei Jaume I: Fets, actes i paraules*. Castelló de la Plana & Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, p. 257-286. (J. M. Pujol va publicar també un estudi magistral del pròleg del *LdF*: «Cultura eclesiàstica o competència retòrica? El llatí, la Bíblia i el rei En Jaume», *Estudis Romànics* 25 (2003), p. 215-236.)

65. «Dues meitats d'un díptic amb què el rei passa la seva memòria pel sedàs de la vida arquetípica de l'heroi [...] naixement acompanyat de prodigis, eclipsi temporal lluny de la terra i retorn triomfal amb la derrota de l'usurpador (en aquest cas les bandositats baronials)», «El programa narratiu del *Llibre del rei En Jaume*», *op. cit.*, p. 270.

66. «de manera que estiguérem tot un any amb ella sense poder fer el que els homes fan amb llurs mullers, car no teníem l'edat» (*op. cit.*, n. 5, p. 30). M'he ocupat de forma més detallada d'aquesta qüestió en l'article «Un matrimoni no consumat: Elionor de Castella i Jaume I (Àgreda, 6-VI-1221)», a *Miscel·lània en honor de Josep Maria Marquès*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2010, p. 184-191.

les traïcions i les maquinacions de la noblesa catalana i aragonesa, ordeix un pla de fuga tan ingenu com novel·lesc, un pla que la reina, «prudens & magnanima», rebutja gràcies a la seva maduresa política i vital. (No coneixem amb certesa la seva data de naixement, però sí que sabem que era uns quants anys més gran que Jaume I). Elionor plora quan Guillem Boí i Pero Sanç Martel envaeixen la seva intimitat i la humilien, però més tard qui demostra la seva feblesa emocional i política és Jaume I amb la presentació d'un pla de fuga ingenu i fantasiós.

També hem de tenir en compte que el *LdF* és un relat on els personatges s'identifiquen pel que diuen i pel que fan, per les seves paraules i per les seves obres. Jaume I no s'entreté a descriure les causes de la conducta dels seus personatges. Per retratar-los en fa prou amb els diàlegs i amb unes lleus acotacions sobre els gestos i les mirades amb què acompanyen les seves paraules. Per aquesta raó Jaume I no comenta les causes que van induir la reina Elionor a rebutjar el seu pla de fuga. En va fer prou amb la frase: «Sapiats que en taula ab corda no avallaria d'aquí per nulla re del món» (§23). L'art narratiu de Jaume I deixa, en definitiva, en mans dels lectors del *LdF* l'avaluació de l'episodi i de les motivacions dels personatges principals.

Des del meu punt de vista —el d'un lector a cavall entre el segle xx i el xxi— en les paraules de la reina no hi ha, per tant, por, sinó prudència, i en el pla de fuga del rei hi ha, sobretot, imprudència i, per ser més exactes, imprudència temerària. El rei, cansat, per una banda, de tantes traïcions, enganys i humiliacions i, per l'altra, amb set de venjança, ordeix un pla de fuga que sembla extret de les planes d'una novel·la cavalleresca, un pla que la reina no accepta perquè hi veu riscos polítics més que no pas riscos personals. Així va interpretar aquest episodi Pere Marsili, un dels primers lectors del *LdF* i, sens dubte, el primer a deixar un testimoni escrit de la seva lectura. De la mateixa manera el va entendre, tres segles més tard, Bernardino Gómez Miedes i em sembla que aquesta és la interpretació que avui, gairebé vuit-cents anys després dels fets del palau de la Suda, hauríem de recuperar. (Si ho fem així, podem lamentar, de passada, que poc després d'aquesta escena la reina Elionor, «prudens & magnanima», se separi del rei, camí de Borja, i desaparegui per sempre més de les planes del *LdF*. La reina Violant d'Hongria, la segona esposa del rei, va tenir un paper més llarg, més agraït i més matisat en les planes del llibre, però això ja és una altra història).

RESUM

Anàlisi de l'episodi de la reclusió de Jaume I i d'Elionor de Castella en el palau de la Suda (Saragossa), a mitjans del 1224, tal com es narra en els paràgrafs 22-23 del *Llibre dels fets*. S'analitzen, sobretot, els plors de la reina a causa del tracte humiliant a què els sotmeten els rebels, així com la seva negativa a secundar el pla de fuga nocturna preparat pel seu marit. Contra les interpretacions modernes, que tendeixen a veure en la decisió d'Elionor de Castella una actitud poruga, es proposa d'interpretar el seu gest com una afirmació de prudència política.

Alhora es proposa de considerar la paraula *guiçado*, que apareix en boca de Jaume I mentre explica el seu pla de fuga a la reina, com un terme castellà —el participi del verb *guisar*, molt usat en castellà medieval per referir-se al cavall preparat per al combat. En aquest sentit *guiçado* seria l'últim vestigi d'unes paraules que el rei En Jaume hauria adreçat, en castellà, a la seva esposa.

PARAULES CLAU: Llibre dels fets (§ 22-23), Jaume I, Elionor de Castella, prudència, magnanimitat, *guiçado*, *guilando*, *furtivi funambili*.

ABSTRACT

Tears and attempts to flee the *Palau de la Suda* (*Llibre dels fets* § 22-23)

This is an analysis of the episode in which James I and Eleanor of Castile are shut up in the *Palau de la Suda* ('fortress palace') in Saragossa halfway through 1224, as related in paragraphs 22-23 of the *Llibre dels fets* ('book of events'). Special attention is given to the queen's lament over the humiliating treatment at the hands of the rebels, and her refusal to support her husband's nocturnal escape plan. As opposed to modern interpretations, which tend to view this refusal as an act of cowardice, we suggest that it was an act of prudence.

At the same time, we suggest that the word *guiçado*, which James I utters as he explains his escape plan to the queen, is a Castilianism — the past participle of the verb *guisar*, commonly used in Mediaeval Castilian to refer to a horse prepared for combat. Thus, *guiçado* would be the last testimony of words addressed to the queen in Castilian by James I.

KEY WORDS: *Llibre dels fets* (§ 22-23), James I, Eleanor of Castile, prudence, magnanimity, *guiçado*, *guilando*, *furtivi funambili*.